

УДК 342 (045)

Христина Приходько,

кандидат юридичних наук, доцент,

завідувач кафедри муніципального права Академії муніципального управління

ДО ВИЗНАЧЕННЯ ІСТОРИЧНИХ ТА ЗМІСТОВНО-ПІЗНАВАЛЬНИХ КОРЕНІВ ФОРМАЛІЗАЦІЇ КОНСТИТУЦІЙНОГО ПРОЦЕСУ

Досліджено історико-правові прикладні та науково-доктринальні аспекти конституційного процесу як виду юридичного процесу через висвітлення та аналіз методологічно значущих процесуальних практик і технологій правореалізації, в тому числі правозастосування. Зокрема розкрито роль судового процесу, виборчої та парламентської процедур, в їх ретроспективі, установленні та формалізації конституційного процесу. Запропонована авторська історична періодизація формування, становлення та інституціоналізації конституційного процесу.

Ключові слова: історико-правові аспекти конституційного процесу, юридичний процес, правова процедура, судовий процес, виборча процедура, парламентська процедура.

Дослідження феноменології сучасного конституційного процесу, по-перше, як системної сукупності правових процедур, які перебувають під впливом норм конституційного процесуального права; по-друге, як системи процесуальних технологій реалізації, охорони та захисту процесуальних прав і обов'язків суб'єктів конституційних процесуальних відносин; по-третє, як процесуальної основи механізму реалізації Конституції України, потребує системного застосування історичного, діалектичного, парадигмального методів наукового пізнання ретроспективних аспектів формування, становлення та розвитку конституційного процесу. Очевидно, що «конституційний процес» є результатом багатовікових наукових пошуків представників різних наукових шкіл, а в своїй глибинній сутнісно-функціональній природі є результатом історичних трансформацій практики застосування людськими цивілізаціями суб'єктивного та об'єктивного права (в його сучасному сенсі та розумінні), а також формування та існування правових традицій.

В аксіологічному та антропологічному аспектах конституційний процес – це, насамперед, можливість реалізації суб'єктивних прав і обов'язків суб'єктів конституційного права в режимі дотримання та/або непорушення оптимально визначених правових процедур. Потреба в процесуальному режимі суспільних відносин формується вже тоді, коли виникає ситуація «поєднання інтересів» [1] індивідів.

Еволюцію практики і теорії процедури в праві, з часом трансформованої в теорію та практику юридичного процесу, або правової процедури, досліджували в своїх працях філософи, політики, вчені-правознавці. Теоретичною основою нашого дослідження є праці фахівців з питань теорії та практики юридичного процесу (В. М. Горшеньов, П. О. Недбайло) та/або правової процедури (С. С. Алексєєв, В. М. Протасов) у їх ретроспективі, питань сучасного процесуального права (Ю. Л. Власов, Л. М. Борисова, Л. В. Колобкова, О. Г. Лук'янова, А. І. Ляхова, Н. М. Оніщенко, М. Ю. Осіпов, А. О. Павлушина, З. В. Попова, С. О. Рубченко, О. Ф. Скакун, О. С. Скачкова, О. О. Смолін, В. В. Сорокіна, О. В. Яковенко), судового права і процесу (наприклад, А. П. Гуськова, М. В. Вітрук, Н. Г. Муратова, В. В. Новицька, В. А. Новицький, С. В. Прилуцький), а також сучасного конституційного процесу, концептуальне бачення якого представлено в роботах вітчизняних вчених М. О. Баймуратова, Ю. М. Бисаги, В. Р. Барського, В. В. Гомоная, О. П. Євсєєва, І. С. Куненко, С. Л. Лисенкова, О. В. Совгіри, Ю. С. Педька, В. І. Чечерського, О. І. Ющика. Методологічно та концептуально значущими є положення російських авторів В. В. Бородіна, Л. С. Жакаєвої, С. А. Савченко, які одними з перших здійснили системний аналіз феноменології конституційного процесу в аспекті єдності його статутарних і динамічних складових.

При дослідженні генези політико-правової думки про процесуальну правову матерію автор також спирається на позиції Г. Гуго, Г. Ф. Пухти, Ф. К. Савінї (історична школа права), Р. Давида (школа порівняльного правознавства), Є. Ерліха, А. Леві-Брюля (соціологічна концепція права), С. А. Котляревського (концепція правової держави або політологічна школа права), Є. Б. Пашуканіса (мінова концепція права), Р. Ієрінга, Джер. Френка (реалістична школа права), а також на праці І. Бентама, Г. В. Ф. Гегеля, І. Канта, Г. Кельзена, Дж. С. Мілля, Б.М. Чичеріна.

З метою дослідження генези теорії та практики конституційного процесу автор вивчав історико-прикладні та теоретичні аспекти формування різних правових процедур, які, на наше переконання, лежать у фундаментальній методологічній основі сучасної конституційної практики та концепції конституційного процесу в його широкому розумінні. Зокрема предметом аналізу були технології (техніка) судових, парламентських процедур та їх науково-доктринальне обґрунтування як онтологічних форм конституційного процесу.

Аналіз перших відомих процедурних практик, а також учень, теорій і концепцій про онтологію процесу та/або процедури в праві, вивчення та осмислення відповідної юридичної доктрини приводять до висновків, що в багатовіковій історії формування, становлення та розвитку процесуального правового буття спостерігаються етапи і періоди найбільшого ступеня інституціоналізації процесуальних правових явищ. Предметом нашого аналізу скоріше був не історичний хід, а результати такої інституціоналізації, тобто яскраві практики, вчення і теорії, концепції та доктрини, які свідчать про стан процесуальних явищ у ті чи інші часи, а також про епохальні особливості використання процесуальних технологій людьми.

Очевидно, що розвиток конституційного процесу в його сучасному розумінні перебуває в діалектичному зв'язку з перманентним розвитком юридичного процесу та процесуального права. Наприклад, дослідниця теорії процесуального права О. Г. Лук'янова приділяє увагу таким етапам історичного розвитку процесуального права, як: архаїчне право, станове або корпоративне право, розвинуте або загальнодержавне право [2]. Враховуючи публічний характер конституційного процесу, кожен з названих етапів несе відповідне аксіологічне навантаження для формування пізніше публічного зрізу процесуального права.

Особливе гносеологічне та праксеологічне значення для інституціоналізації юридичного процесу і процедури в цілому та конституційного процесу зокрема мають римські правові процедури, формалізовані в легісакційному, формулярному та екстраординарному процесах. Аналіз змісту науково-доктринального тлумачення цих процесуальних форм найдавнішого права вченими (наприклад, В. Д. Гончаренко, О. А. Підпригора) дає змогу робити висновки про аксіологічну та парадигмальну роль римського права та процедур у формуванні судово-процесуальної правової традиції, практика застосування якої лежить в основі атрибутики сучасного юридичного процесу – як його статутарної, так і динамічної форм. Аналізуючи кожен з прототипів юридичного процесу, ми спостерігаємо тенденції формалізації правової процедури, удосконалення процесуальної техніки та оптимізацію (спрощення), а також одержавлення.

Аналіз через призму парадигмального підходу дослідження ретроспективних аспектів формалізації юридичного процесу є підставою думати, що давньоримські процедури виступають природною основою формування нарисів сучасного «взірця» судової процесуальної форми та елементами позасудової форми захисту публічного та приватного інтересу.

Методологічне і прикладне значення для становлення, формування та розвитку конституційного процесу має наукова концепція судового права і процесу початку ХХ–ХХІ століть. Як зазначають дослідники, одним із перших процесуалістів у вітчизняній дореволюційній правовій літературі, хто звернув увагу на теоретичну компоненту процесуальних правових норм, був Й. В. Михайловський. Розглянувши риси схожості і розбіжності кримінального і цивільного процесів, і находячи спільність у предметі та в основних питаннях обох наук, однорідність матеріалу і збіг маси частковостей, і разом з тим незначність і непринциповий характер розбіжностей між ними, він дійшов висновку, що обидва процеси мають злитися в одну науку – судове право, причому особливості кримінального та цивільного судочинства складають лише спеціальні питання (окремі глави і параграфи) цієї науки. Крім кримінального та цивільного процесів, до складу єдиної науки судового права має увійти й адміністративний процес [3].

На цьому етапі, по-перше, формуються вихідні засади судової форми юридичного процесу та процесуального права, які

в подальшому формалізуються як його принципи. По-друге, науково-доктринальні обґрунтування процесу та процедури з концептуальної точки зору школи судового права стали методологічно значущими для становлення судового процесу – як виду та/або форми юридичного процесу – уявляється поєднання в ньому статутарної та динамічної форм. По-третє, залежно від правової традиції, домінуючою є та чи інша онтологічна форма: власне, судове право – домінантою виступає його матеріальна частина, та судовий процес – домінантою виступає судова процедура. В цьому контексті варто навести доктринальну позицію одного з класиків порівняльного правознавства, Р. Давида, щодо співвідношення процесу і матеріального права. В його «Основних правових системах сучасності» відзначаються особливості ставлення англійських та європейських юристів до судової процедури. Зокрема стверджується те, що «англійське право – це не право, вивчене в університеті, і не право принципів. Навпаки, це право процесуалістів і практиків. Крупний юрист в Англії – це не професор університету, а суддя, виходець з практиків», зазначається, що «... у XIX столітті в країні не було жодного судді з відомим ім'ям, який мав би університетський диплом» [4]. Пізніше англійська судова процедура зазнала змін, змінилося дещо і в системі формування знань англійського юридичного корпусу, зокрема «англійські юристи усе частіше і частіше з'являються на правових факультетах університетів, щоб вивчити принципи англійського права, систематизовані тепер також, як і принципи різних романських правових систем. Однак стиль мислення, породжений віковими традиціями, збережений до цих пір» [5].

Системно аналізуючи ці положення, можна зробити висновок про те, що в Україні в царині функціонування конституційного процесу ми не можемо говорити про домінування англійської чи європейської правової традиції, оскільки Україна перебуває на етапі утвердження національної правової традиції в цілому, та процесуальної традиції зокрема. Крім цього, по суті, в праці Р. Давида застосовується вузький процесуальний підхід, що обмежує міркування сферою судового процесу. Але, водночас, підкреслюється концептуальна та прикладна значущість питання судового процесу або судової процедури як способу мислення. Вважаємо, що це може розглядатися як важливіша історико-правова, ментально-правова, культурно-правова, ідейно-правова, психологічно-правова пе-

редумови формування правової процедури, будь-якої з її форм. Крім цього, важливою компонентою судово-процесуальної концепції виступають судові рішення, як форми права, що виробляються в ході судового процесу, ґрунтуючись на його принципах у їх традиційному сприйнятті.

Становлення, формування та розвиток судового права і процесу характеризуються функціональністю в правозахисній сфері не тільки приватного інтересу, а й публічного, в тому числі в аспекті їх поєднання. Так, одним з прикладів синтезу інтересів є представницька процедура або виборча процедура. В цьому контексті, розмірковуючи про питання співвідношення категорій «приватного» та «публічного» в еволюції процесуального права, доходимо висновків про неоднозначність їх домінування залежно від виду судового процесу та виду юридичного процесу в широкому розумінні цього поняття. У цьому зв'язку варто навести міркування Є. Б. Пашуканіса, який зазначає, що характерною рисою буржуазного суспільства є саме той факт, що загальні інтереси відриваються від приватних та їм протиставляються, але в цьому протиставленні вони самі мимоволі набувають форму приватних інтересів, тобто форму права. «При цьому, – стверджував Є. Б. Пашуканіс, – правовими моментами в державній організації є переважно ті, які без залишку вкладаються в схему протиставних, відособлених приватних інтересів [6]. Подібні концептуальні твердження в подальшому поширюють онтологічну площину категорії «юридичний процес» від понятійного ряду приватного права та його процесуальної форми до понятійного ряду публічного права, хоча й в умовах їх збігу в частині захисту публічних прав у судовому та/або адміністративному порядку. Наприклад, в одній зі своїх робіт С. А. Котляревський підкреслював роль судового або судово-адміністративного захисту прав виборців у юридичній характеристиці представницького ладу [7] і тим самим ілюстрував багатоаспектність функціональності судового процесу в захисті публічного інтересу.

Отже, з розвитком публічного права змінюється онтологія юридичного процесу, форми якого не обмежуються, по суті, тільки судовою. Йдеться про розвиток так званих процедур публічного представництва та виборчої процедури. Виходячи з основ їх діалектичної взаємодії, зазначимо, що вони є взаємно обумовлюючими, взаємозалежними і такими, що доповнюють один одного. Яскравою ретроспективною

ілюстрацією такої діалектики є стародавні демократії, зокрема міста-держави Північного Причорномор'я – Ольвії, Пантікапей, Херсонесу. Як відзначають дослідники, свого розвитку ці поліси досягли у V–IV ст. до н. е. За формою правління вони були демократичними та аристократичними республіками подібно до античних полісів Греції. Вищим органом державної влади у цих містах-державах були народні збори. Участь у їх роботі мали право брати лише повноправні вільні громадяни [8]. Наприклад, дослідники інституту представництва за часів Київської держави зазначають, що «представницькі органи того часу не мали спеціального порядку скликання і визначеного кола представників. Про склад віча в літописах ніде спеціально не згадується, «та з натяків їх видно, що у вічі брала участь вся свобідна людність землі-города й пригородів, але тільки саме господарі, голови родин» [9].

З огляду на сучасні реалії суспільного життя, аналіз історичних фактів і концепцій їх доктринального осмислення приводить до висновків, що для досягнення соціального ефекту взаємодії виборності і політичного представництва важливою і невід'ємною складовою є якість виборчих процедур і процесуальних технологій, які сьогодні розглядаються як елементи конституційної інженерії. Щодо питання ефективності слід погодитись із висловлюваними застереженнями Дж. Стюарта Мілля, який у своїх «Роздумах про представницьке врядування» [10] писав, що «представницькі інституції мають незначну цінність та можуть бути просто інструментом тиранії чи інтриг, коли більшість виборців достатньою мірою не зацікавлені у власному врядуванні й не бажають видавати свої голоси, або, якщо й голосують, подають їх не в інтересах суспільства, продаючи їх за гроші чи виконуючи вказівки людей, які їх контролюють і в яких внаслідок особистих причин вони намагаються здобути прихильність. Народні вибори, проведені таким чином, не захистять націю від поганого врядування, бо є лише додатковим коліщатком у його механізмі. Окрім цих моральних перешкод, нездоланною перепорою для різних форм врядування часто є механічні труднощі. В античному світі окремі люди та території хоч і могли мати певну незалежність, проте за межами окремого міста-держави справжнє народне врядування було неможливе: адже античному світу бракувало фізичних умов для формування та поширення громадської думки, хіба що серед тих, кого можна було збері-

гати разом для обговорення державних проблем на одній агорі. Ця перешкода, на думку загалу, зникла після запровадження представницької системи» [11]. Хоч на сучасному етапі розвитку інституту виборчого права і процесу не існує технологічних перешкод його здійснення та перебігу, але нове покоління зіткнулось з іншими негативними факторами його інституціоналізації та процесуалізації, зокрема культурного та морально-етичного характеру.

Слід відзначити паралельний розвиток з процедурами безпосередньої демократії парламентського (представницького), в тому числі законодавчого, процесу. В основу нашого дослідження покладений аналіз окремих пам'яток світової правової традиції парламентської процедури – Parliamentary procedure – таких, наприклад, як «Тактика законодавчих зборів» Ієремії Бентама 1791 р. видання [12], «Про свободу» Джона Стюарта Мілля [13], «Robert's Rules of Order» (в пер. з англ. – Правила порядку Роберта) Генрі Мартіна Роберта 1876 р. видання [14], «Чисте правознавство» Ганса Кельзена [15]. Ці праці присвячені або проблемам парламентського правління, або питанням парламентської процедури. Слід також зазначити, що в правовій основі парламентської процедури лежать англійська правова традиція і англійський парламентаризм. Про це свідчать і сучасні наукові праці, предметом дослідження яких є британський парламентаризм [16].

Аналізуючи роботи, наведені вище, ми доходимо висновку, що за своєю онтологічно-гносеологічною суттю парламентський процес і судовий процес є формами захисту прав людини і громадянина. Так, парламентські процедури можуть розглядатися як опосередкована форма захисту, тоді як судовий процес – це безпосередній захист. Такий підхід впливає з особливої репрезентативної природи парламенту. Наприклад, німецький правознавець Г. Кельзен щодо репрезентативності парламенту писав, що «той факт, що парламент обрано народом, що суддю призначив монарх, нічого не міняє у фіктивному характері приписування, закладеного в понятті представлення чи репрезентації. Ось чому спосіб чи штиб, яким створено орган, є іррелевантним можливості приписування його функції котромусь іншому органу або народу. Вирішальним тут є саме припущення, що ця функція має виконуватися в інтересах того індивіда чи тих індивідів, якому чи яким, приписується згадана функція. Ось чому погляд, представлений певними політичними доктринами, нібито абсо-

лютий монарх чи диктатор є «істинним» репрезентантом народу, являє собою приписування, яке є таким самим фіктивним, не більше й не менше, що й приписування в теорії, згідно з котрою обраний народом парламент представляє народ, прийняті таким парламентом закони фактично прийнято народом, а право – як те записано в конституціях кількох демократичних республік – іде від народу» [17].

У цьому зв'язку парламентська процедура набуває особливого значення з огляду на те, що, по-перше – це спосіб створення законів, які виражають волю більшості і враховують інтереси усієї нації, тобто є демократичними; по-друге – виявлення, узагальнення, узгодження інтересів і потреб є етапами репрезентативної функції парламенту, які потребують відповідного процесуального правового забезпечення. Сьогодні, наприклад, процесуальну форму репрезентації (представництва) складають парламентські дебати, парламентські слухання, дні уряду, щорічні послання глави держави до народу тощо. По-третє, по суті, частиною парламентського процесу є виборчий процес, з огляду на його установчу природу щодо депутатського (репрезентативного) корпусу. Виборчий процес є правовою основою формування сучасного парламенту та легітимації його діяльності, прийнятих ним рішень.

Для доктрини юридичного процесу до революційного та радянського періодів характерним є науково-доктринальне обґрунтування порядку дій суб'єктів прав і обов'язків; розширене розуміння процесу та/або процедур; різногалузеві напрями формування процесу – цивільного, кримінального, а також процесу в публічній сфері, в тому числі, державно-правовій. З цього приводу автор у цілому погоджується з висновками В. Р. Барського, дослідника конституційного процесу в широкому значенні, який зазначає, «що ще за радянських часів процесуальні норми державного права (таку назву мало конституційне право) вже привертала увагу науковців. Більшість сучасних теоретичних уявлень про галузеві особливості процесуальних норм конституційного права України переважно ґрунтуються на висновках радянських фахівців з державного права – А. Й. Кіма, В. Г. Крупіна, В. Й. Лучина, В. С. Основіна та ін.» [18]. Вважаємо, що вагомим внеском радянської наукової школи в розвиток процесуальної правової теорії та практики було застосування системоутворюючого узагальнюючого підходу при обґрунтуванні місця та ролі процесуальних норм щодо ма-

теріальних норм; їх цілісності та діалектичної єдності в правозастосуванні та інших формах реалізації норм права. Надбанням радянської науки є сформульована «теорія юридичного процесу» та «процесуальної форми», представлена роботами І. О. Галагана, В. М. Горшеньова, Ю. І. Мельнікова, П. О. Недбайла.

Сучасна наука процесуального права представлена працями дослідників загальнотеоретичних питань процесуально-правової сфери (наприклад, А. В. Ахматов, Л. М. Борисова, О. Г. Лук'янова, А. О. Павлушина, В. М. Протасов, О. В. Яковенко) [19] та галузевої процесуальної форми (наприклад, М. К. Юков – проблеми цивільного процесуального права).

Разом із тим, слід зазначити, що інтерес до процесуально-правових явищ у науці невпинно зростає, і методологія теорії юридичного процесу збагачується різними підходами та концепціями розуміння, сприйняття та втілення в законодавстві сучасних держав національної стратегії процесуального забезпечення, здійснення основоположних принципів конституційного розвитку, прав і свобод людини і громадянина, публічної влади, в тому числі правосуддя, національної безпеки. Разом із тим, сьогодні ми не можемо з впевненістю сказати, що склалося єдине тлумачення поняття «юридичний процес» або «процесуальне право». Як зазначає російський дослідник А. В. Ахматов, у результаті еволюції правової науки склалися два базових підходи розуміння юридичного процесу – традиційний (вузкий) та широкий. Сутність першого зводиться до визнання наявності процесуальної форми та юридичного процесу виключно в сфері судочинства, а другого – в усій правозастосовній діяльності [20].

При дослідженні цих основних та інших підходів розуміння феноменології юридичного процесу ми доходимо висновків, що термінологічна визначеність та змістова завантаженість явища та сутності юридичного процесу продукується в ході людської наукової діяльності, обумовленої різними історичними, гносеологічними, політико-правовими та іншими факторами, змістовний склад яких з часом змінюється. Залишається прагнення справедливості, законності та реальності права. Кожна матеріальна норма повинна отримати свій алгоритм дії. І в цьому контексті є надзвичайно важливим системне сприйняття процесуального права як права суб'єктивного, яке реалізується в умовах юридичного процесу в будь-якій з його форм. При такому

підході ключовим параметром діяльності з реалізації процесуальних прав виступає процесуально-правовий режим, який забезпечується, насамперед, принципами юридичного процесу.

Переконаливою та обґрунтованою є науково-доктринальна позиція А. О. Павлушиної, яка, будучи послідовною прихильницею важливості існування та пізнання в рамках загальної теорії права – теорії юридичного процесу, зазначає, що її сутність не в позначенні сукупності юридичних процедур, здійснюваних за різними правилами, єдиним терміном «юридичний процес» або «юридична форма», або «матеріальні та процесуальні процедури», а в тому, що «юридичний процес» – важливе наукове узагальнення, котре об'єднує усі процедури за спільністю їх сутнісних принципів. Юридичний процес, за визначенням вченої, – це усілякі процедурні, процесуальні прояви права, що обмежені рамками права [21]. Погоджуючись з цим висловлюванням, зазначимо й те, що якщо юридичний процес уявити в якості моделі, яка сьогодні виступає об'єктом конституювання, ключовим питанням постає питання принципів її функціонування, які нам уявляються єдиними, з поправкою на особливості їх реалізації в кожному з різновидів юридичного процесу. Основою парадигмального розвитку сучасного юридичного процесу є його принципи. Питання принципів постає як одне з невирішених і в цьому зв'язку набуває особливої актуальності, наприклад, у фахових дискусіях про фактори злиття конституційного правосуддя з правосуддям судів загальної юрисдикції, з метою побудови єдиної системи, яка створюватиме передумови для більш тісної взаємодії між судами та забезпечить формування єдиної судової практики в сфері правозастосування [22]. Питання принципів юридичного процесу має особливе значення в установчому процесі, зокрема на стадіях виборчого процесу; в нормотворчому – на стадіях законодавчого процесу.

Тенденціями новітньої доктрини конституційного процесу є декілька домінуючих напрямів дослідження, сутність яких зумовлена суб'єктивними факторами, зокрема обраною методологією наукового пізнання і об'єктивними потребами розвитку конституційних процесуальних відносин та наявними проблемами їх правового забезпечення, удосконалення з метою упорядкування, оптимізації їх правової основи.

В основі методології сучасного сприйняття конституційного процесу лежить комплекс теоретико-правових і галузевих концепцій, висунутих різними науковими школами, зокрема загальнотеоретичною школою процесуального права, конституційного права, муніципального права, а також, наприклад, політологічною школою, об'єктом наукового пізнання якої виступає конституційний процес як політичне явище.

Отже, в результаті дослідження історико-правових прикладних і науково-доктринальних аспектів конституційного процесу та процедури ми дійшли таких висновків.

Квінтесенцією сучасного конституційного процесу в його широкому сенсі є правовизначеність і регламентованість порядку реалізації демократії, в першу чергу, як комплексу оптимальних правових процедур реалізації прав і обов'язків людини і громадянина. Предметною особливістю конституційного процесу є юридичні процедури безпосередньої і представницької демократії, основні засади та механізми яких закладені в соціально-орієнтованому політико-правовому змісті Конституції України 1996 р.

Історичними передумовами формування, становлення та розвитку конституційного процесу слід визнати три базисних рівні соціального та політико-правового процесу розвитку суспільства: зародження думки про право і процес (порядок) його реалізації; розвиток і удосконалення практики реалізації права (по суті, формування процедур і норм процесуального права); формування та розвиток науки процесуального права.

Виходячи з цієї моделі еволюції правового явища конституційного процесу, побудованої на підставі вивчення та аналізу джерел наукового та правового характеру, автор виходить з такої періодизації становлення та розвитку конституційного процесу. Умовно історія конституційного процесу включає три мегaperіоди: передісторичний, або античний (зокрема період архаїчного права, період грецького та римського права); історичний (період рецепції римського права, період науково-доктринального обґрунтування судового права і традиційного судового процесу); сучасний (період дореволюційних і радянських доктрин юридичного процесу); новітній період (період концептуальної і прикладної зрілості конституційного процесу).

ПРИМІТКИ

1. Витрук Н. В. Конституционное правосудие. Судебно-конституционное право и процесс : учеб. пособ. / Н. В. Витрук. – 2-е изд., перераб. и доп. – М. : Юрист, 2005. – С. 41.
2. Лукьянова Е. Г. Теория процессуального права / Е. Г. Лукьянова. – М. : Изд-во НОРМА, 2003. – С. 6.
3. Ахматов А. В. Юридический процесс: проблемы теории и практики : монография / А. В. Ахматов ; предисл. В. О. Лучина. – М. : Изд-во МГУ, 2008. – С. 61.
4. Давид Р. Основные правовые системы современности / Р. Давид, К. Жоффре-Спинози ; пер. с фр. В. А. Туманова. – М. : Междунар. отношения, 2009. – С. 263.
5. Там само. – С. 264.
6. Пашуканис Е. Б. Общая теория права и марксизм / Е. Б. Пашуканис. – М., 1924 (печатається по изданию: Пашуканис Е. Б. «Избранные произведения по общей теории права и государства» / Е. Б. Пашуканис. – М. : Изд-во «Наука», 1980) [Электронный ресурс] // ЮрКлуб. – Режим доступа : <http://www.yurclub.ru/>.
7. Котляревский С. А. Власть и право. Проблема правового государства / С. А. Котляревский. – М. : Тип. «Мысль» Н. П. Меснякин и Ко, 1915. – С. 25.
8. Шемшученко Ю. С. Вибране / Ю. С. Шемшученко. – К. : Юридична думка, 2005. – С. 159.
9. Виборче право України : навч. посіб. / за ред. В. Ф. Погорілка, М. І. Ставнійчук. – К. : Парламентське вид-во, 2003. – С. 51.
10. Милль Дж. Ст. Рассуждения о представительном правлении / Дж. Ст. Милль ; пер. с англ. – Челябинск : Социум, 2006. – 384 с.
11. Там само. – С. 136–137.
12. Essayon Political Tactics (London, T. Payne, 1791) / Перевод М. К. – Издание Л. А. Велихова, СПб., 1907 [Электронный ресурс]. – Режим доступа : http://www.sotsium.ru/books/37/38/bentham_parliament.html16.
13. Мілль Джон Стюарт. Про свободу : есе / Джон Стюарт Мілль ; пер. з англ. – К. : Основи, 2001. – 463 с.
14. Henry Martyn Robert. Robert's Rules of Order. 1876 edition; Henry M. Robert, III, William J. Evans, et al. The current «official» Robert's Rules of Order is now in its 10th Edition with more than 5 million copies sold. PerseusPublishing, 2000. – 704 p.
15. Кельзен, Ганс. Чисте правознавство : 3 дод.: Пробл. справедливості / пер. з нім. О. Мокровольського. – К. : Юніверс, 2004. – 496 с.
16. Див., напр.: Левина М. И. Парламентское право Великобритании XVII – начала XIX в. / М. И. Левина. – М. : Зерцало, 2000. – 170 с.; Минаев А. И. Британский парламентаризм и его влияние на развитие государственно-правовых институтов России. Конец XVIII–начало XX вв. : автореф. дис. на соискание учен. степени докт. истор. наук : спец. 07.00.03 – Всеобщая история (соответствующего периода) / А. И. Минаев. – М., 2009. – 44 с.; Шаповал В. Зарубіжний парламентаризм / В. Шаповал. – К. : Основи, 1993. – 143 с.
17. Кельзен, Ганс. Знач. праця. – С. 324.
18. Барський В. Р. Конституційне процесуальне право / В. Р. Барський // Проблеми сучасної конституціоналістики : навч. посіб. / М. П. Орзіх, М. В. Афанасьєва, В. Р. Барський [та ін.] ; за ред. М. П. Орзіха. – К. : Юрінком Інтер, 2011. – С. 194.
19. Див.: Ахматов А. В. Знач. праця. – 196 с.; Павлушина А. А. Теория юридического процесса: проблемы и перспективы развития : дис. ... докт. юрид. наук : спец. 12.00.01 / А. А. Павлушина. – Самара, 2006. – 459 с.; Протасов В. Н. Теоретические основы правовой процедуры : дис. ... докт. юрид. наук : 12.00.01 / В. Н. Протасов. – М., 1993. – 397 с.
20. Ахматов А. В. Знач. праця. – С. 161.
21. Павлушина А. А. Теория юридического процесса и ее значение для развития российской правовой системы в переходный период / А. А. Павлушина // Вестник Нижегородского университета им. Н. И. Лобачевского : Гражданское общество, государство и право в переходный период. Серия: Право. Вып. 1 (5) / редкол.: Л. П. Ижнина, В. П. Котин, П. И. Мильков, А. В. Петров (отв. ред.), Г. О. Петрова, В. Б. Романовская, Н. М. Сидоренко, И. А. Скларов (науч. ред.). – Нижний Новгород : Изд-во ННГУ, 2002. – С. 70.
22. Лебедев В. М. Проблемы становления и развития судебной власти в Российской Федерации : дис. ... докт. юрид. наук : 12.00.02 / В. М. Лебедев. – М., 2000. – 365 с.

Приходько Кристина. *К определению исторических и содержательно-познавательных истоков формализации конституционного процесса.*

Исследованы историко-правовые прикладные и научно-доктринальные аспекты конституционного процесса как вида юридического процесса на основе освещения и анализа методологически значимых процессуальных практик и технологий правореализации, в том числе правоприменения. В частности раскрыта роль судебного процесса, избирательной и парламентской процедуры, в их ретроспективе, в становлении и формализации конституционного процесса. Предложена авторская историческая периодизация формирования, становления, и институционализации конституционного процесса.

Ключевые слова: историко-правовые аспекты конституционного процесса, юридический процесс, правовая процедура, судебный процесс, избирательная процедура, парламентская процедура.

Prykhodko Khrystyna. *To determination the historical and substantially-cognitive roots of formalization the constitutional process.*

Explored historical-legal applied and scientific-doctrinal aspects of the constitutional process as a form of legal process on the basis of coverage and analysis of methodologically important procedural practices and technologies of exercise of the right, including law enforcement. In particular, revealed the role of the judicial process, electoral and parliamentary procedure, in their retrospect and in the establishment and formalization of the constitutional process. Offered the author's historical periods formation, establishment and institutionalization of the constitutional process.

Key words: historical and legal aspects of the constitutional process, the legal process, legal procedures, litigation, electoral procedure, parliamentary procedures.